

навчальних закладів. Попечительські та педагогічні ради повинні бути діяті в тісній взаємодії, допомагаючи забезпечувати навчальний процес (розробка програм, добір підручників), а також моральне виховання і фізичний розвиток дітей.

Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на виявлення організаційно-педагогічних засад діяльності попечительських рад в Україні в другій половині XIX – на початку XX століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Краткий обзор деятельности Министерства Народного Просвещения за время управления покойного министра Н. П. Боголепова (12 февраля 1898 г. – 14 февраля 1901 г.) // ЖМНП. – 1901. – Ч. 336. – С. 3–82.
2. О допущении попечительницы женской гимназии или прогимназии к присутствию в заседаниях педагогического совета с правом совещательного голоса и к посещению классных занятий // ЖМНП. – 1908. – Ч. 15. – С. 3–4.
3. О допущении попечительницы женской гимназии или прогимназии к участию в заседаниях педагогического совета и к посещению классных занятий // ЖМНП. – 1908. – Ч. 13. – С. 44–45.
4. Положение о высших начальных училищах // ПСЗ РИ. – 1912. – Т. 32. – Ч. 1. – № 37513. – С. 949–958.
5. Положение о гимназиях Министерства Народного Просвещения (1911 г.) [Электронный ресурс] // Программа реформ П. А. Столыпина : в 2-х т. : документы и материалы. – Т. 2. – Режим доступа : <http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn2tom.php>.
6. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1901. – Ч. 335. – С. 3–4.
7. Правительственные распоряжения // ЖМНП. – 1902. – Ч. 342. – С. 3–4.
8. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802–1902) / С. В. Рождественский. – СПб. : Изд. Министерства Народного Просвещения, 1902. – 786 с.

9. Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения. — СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1871. – Т. 4 (1865–1870 гг.). – 1752 с.

10. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства Народного Просвещения // ПСЗ РИ. – 1864. – Ч. 2. – Т. 39. – № 41472. – С. 167–179.

11. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства Народного Просвещения // ПСЗ РИ. – 1871. – Т. 44. – Ч. 2. – № 49860. – С. 93–94.

12. Устав реальных училищ ведомства Министерства Народного Просвещения // ЖМНП. – 1872. – Ч. 161. – С. 51–81.

13. Циркуляр министра народного просвещения попечителям учебных округов о составлении преподавателями подробных программ преподавания учебных предметов // ЖМНП. – 1900. – Ч. 331. – С. 62–64.

14. Циркуляр министра народного просвещения попечителям учебных округов о введении новых учебных планов по древним языкам в мужских гимназиях // ЖМНП. – 1900. – Ч. 331. – С. 57–59.

15. Циркуляр министра народного просвещения попечителям учебных округов о деятельности педагогических советов и хозяйственных комитетов средних учебных заведений // ЖМНП. – 1900. – Ч. 331. – С. 59–62.

16. Циркуляр попечителям учебных округов о дисциплине в средних учебных заведениях // ЖМНП. – 1903. – Ч. 348. – С. 91–98.

17. Циркулярное предложение к попечителям учебных округов. 28 июня 1899 // ЖМНП. – 1899. – Ч. 324. – С. 59–60.

18. Циркулярное предложение Министерства к попечителям учебных округов о физическом воспитании учащихся. 15 августа 1902, № 21600 // ЖМНП. – 1902. – Ч. 343. – С. 83–89.

19. Циркулярное предложение министра народного просвещения к попечителям учебных округов о каталоге учебных руководств и пособий. 23 июня 1900, № 16547 // ЖМНП. – 1900. – Ч. 330. – С. 119–122.

Дата надходження до редакції: 30.06.2016 р.

УДК 37.091.2:614

Олександр ЧЕРКАШИН,

головний фахівець відділу зав'язків із засобами масової інформації та роботи з громадськістю ГУ ДСНС України в Луганській області

НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ПОЖЕЖНІЙ БЕЗПЕЦІ: ЕКСКУРС ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

У статті представлено історію навчання дітей пожежній безпеці впродовж 1910-1994 років. З'ясовано етапи формування соціально-педагогічних передумов пожежно-профілактичної та виховної роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки, виникнення та подальший розвиток формування у молодших школярів знань, умінь та навичок у сфері пожежної безпеки. Виявлено та

обґрунтовано причину відновлення актуальності проблеми формування у молодших школярів знань про пожежну безпеку наприкінці XX – початку XXI століття.

Ключові слова: діти, пожежна безпека, виховна робота, пожежно-профілактична робота, формування знань у сфері пожежної безпеки.

В статті представлена історія обучения дітей пожежної безпеки протяженні 1910-1994 років. Виявлено етапи формування соціально-педагогічних передумов пожежно-профілактичної і виховної роботи з дітьми в сфері пожежної безпеки, виникнення і подальше розвиток формування у молодших школярів знань, умінь і навичок в області пожежної безпеки. Обґрунтовано причину відновлення актуальності проблеми формування у молодших школярів знань о пожежної безпеки в кінці ХХ – початку ХХІ століття.

Ключевые слова: *дети, пожарная безопасность, воспитательная работа, пожарно-профилактическая работа, формирование знаний в области пожарной безопасности.*

The article presents the history of teaching children fire safety during 1910-1994 years. Clarified the stages of formation of socially-pedagogical preconditions of the fire-preventive and educational work with children in the field of fire safety, appearance and further development of the formation in pupils the knowledge, skills and abilities in the field of fire safety. Identified and justified the cause of restoring the relevance of the problem of formation of junior schoolchildren's knowledge about fire safety at the end of XX – beginning of XXI century.

Key words: *children, fire safety, educational work, fire-prevention work, forming the knowledge in the sphere of fire safety.*

Постановка проблеми. Проблема забезпечення пожежної безпеки дітей є однією з найважливіших у сучасному житті суспільства. Згідно із статистичними даними, лише за останні п'ять років в Україні виникло 272411 пожеж, у яких загинуло 16756 людей, серед яких 484 дитини; отримали травми 8396 людей, з них 722 дитини; було врятовано 19157 людей та 1499 дітей. Найбільша кількість пожеж та загиблих у них дітей спостерігається в житлових будинках. Із-поміж усіх причин більше 80 % пожеж виникає внаслідок впливу соціального фактора (необережне поводження з вогнем, експлуатація електроприладів, пічного опалення та пустощі дітей із вогнем). У 2008 році Україна зайняла III місце серед країн світу за найбільшою кількістю загиблих дітей у пожежах (3896) [3]. Відтак проблема формування навичок пожежної безпеки в дітей молодшого віку є надзвичайно актуальною і вкрай важливою.

Метою статті є аналіз здобутків навчання дітей протипожежній грамоті впродовж 1910-1990 років та сучасного стану формування протипожежних знань у дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Провідними дослідженнями останніх років у галузі формування в дітей уявлень про пожежну безпеку стали наукові розвідки Е. Пірагмедової та Л. Михайлової. Їхні дослідження були продовжені ґрунтовними працями І. Іовенко, С. Чорного, В. Купецькової, які поглибили вивчення питання принципів формування культури пожежної безпеки у школярів, психолого-педагогічні аспекти процесу формування безпечної поведінки школярів у надзвичайних ситуаціях. Особливої уваги заслуговує дисертація Л. Скрипник [6], присвячена науковому пошуку формування у підлітків навичок у сфері пожежної безпеки. Однак

і сьогодні ми не маємо комплексного ґрунтовного дослідження, яке б розглядало процес формування навичок пожежної безпеки в учнів молодших класів, зокрема в історичній перспективі.

Виклад основного матеріалу. Навчання дітей пожежній безпеці бере свій початок з ХІХ століття. Саме тоді вперше було звернено увагу на проблему загибелі дітей під час пожеж. У цей період з'являються перші відомості про те, що діти були жертвами надзвичайних подій та ситуацій, у тому числі й пожеж. У тогочасній пресі, зокрема, повідомлялося, що «згоріло й задихнулося від диму кілька тисяч чоловіків, жінок, дітей» [5, с. 35]. Однак варто зауважити, що достовірної інформації про цілеспрямовану роботу з дітьми щодо формування у них знань про пожежну безпеку до початку ХХ століття виявлено не було.

Перші документально фіксовані відомості про роботу з підлітками в галузі пожежної безпеки з'являються лише з 1910 року, саме тоді бере свій початок практична робота з навчання дітей протипожежній грамоті. Уперше затверджується Положення про навчання дітей пожежній справі, яке містить інформацію про прийоми рятування та саморятування, гасіння пожежі, роботу з драбиною і мотузкою, установлення пожежної труби, а також про правила безпечної поведінки з вогнем та елементарні прийоми надання першої медичної допомоги [1]. Ця робота проводилася з дітьми зі згоди батьків у так званих дитячих пожежних «потішних загонах», що організовувалися при добровільних пожежних товариствах і дружинах, які згодом було поєднано у велику організацію. У 1911 році в дитячих пожежних «потішних загонах» налічувалося приблизно шість тисяч дітей.

Із 1912 року дитячі пожежні команди було залучено до професійної пожежної діяльності. Кожна команда складалася з 27 юнаків і вже в 1912-1913 роках ці команди по 12 разів виїжджали на гасіння пожеж, за що отримували похвальні листи.

Улітку 1914 року було організовано дитячий навчальний загін. Юні пожежні проводили пожежно-профілактичну роботу серед молодого покоління, розносили листівки. Офіційна підтримка та соціальний дозвіл вказують на першу соціально-педагогічну передумову такої діяльності, що супроводжує її реалізацію в системі виховної роботи з дітьми.

Відтак, уже з початку ХХ століття можна відзначити два шляхи роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки: професійні заняття в системі добровільних об'єднань (професійна підготовка) та поширення протипожежних знань у вигляді наочної агітації серед молодших дітей.

На цей же час припадає активне поширення руху скаутів, які також долучилися до навчання дітей діям у разі виникнення пожежі. Виходить перший посібник «Мистецтво скаута-розвідника» («Искусство скаута-разведчика»), до якого були включені розділи «Допомога скаута на пожежі» та «Як рятувати людей під час пожежі». На основі теорії, вміщеної у посібнику, з дітьми відпрацьовувалися практичні заняття. У юнаків формувалися такі навички та вміння: евакуюватися в разі виникнення пожежі, евакуювати травмованих з осередку пожежі; правильно викликати пожежних; правильно використовувати первинні засоби пожежогасіння

(вогнегасники), а також відпрацьовувати порядок дій під час виникнення лісових пожеж [2, с. 71].

Етап подальшого формування та розвитку у дітей практичних знань та вмій пов'язаний із масовим виданням у 1926 році друкованих матеріалів із протипожежної тематики. Зокрема, виділяються кошти на перші друковані видання у вигляді буклетів із протипожежної тематики, за якими пожежній справі навчали дітей, котрі згодом самі проводили масово-роз'яснювальну роботу серед населення. Робота була послідовною і мала на меті прищепити дітям навички правильної поведінки вдома (маршрут «Наш дім»), у школі (маршрут «Рідна школа»), під час проведення свят (маршрут «Ялинка»), у спілкуванні з малюками, людьми похилого віку, під час занять спортом [6, с. 16-22].

Період 1930-1940 років характеризується поглибленим навчанням дітей діям у разі виникнення пожежі. Восени 1941 року були сформовані комсомольські молодіжні полки з протипожежної оборони, серед яких було й чимало дівчат. Штабом із пожежогасіння розроблений спеціальний план дій, що спрямований на відпрацювання практичних навичок, як-от: гасіння бомб та правильне використання протипожежного спорядження. Пожежна підготовка цього періоду була пов'язана лише з виконанням конкретних завдань: чергування на горищах та гасіння пожеж від попадання бомб. У цей період формується та розвивається соціально-педагогічний напрям надання підліткам можливості реальної соціально-значимої діяльності у сфері пожежної безпеки.

Із другої половини ХХ століття виникає сучасне розуміння завдань із формування у підлітків навичок пожежної безпеки. Із практичного досвіду виникає третя соціально-педагогічна передумова пожежно-профілактичної та виховної роботи з підлітками: створення особливого соціально-педагогічного середовища на основі патріотичних та моральних традицій пожежної охорони та пожежного добровільництва. У 1957 році затверджується та вводиться в дію Положення про юні добровільні пожежні дружини. Робота з формування у дітей знань та навичок із питань пожежної безпеки поступово набирає широкого практичного масштабу, основною ідеєю стає проведення змагань між дітьми на основі різних вигаданих ситуацій, що можуть трапитися в житті. Уже через два роки в країні започатковується рух юнацьких добровільних пожежних дружин. На той час у складі юних пожежних дружин налічувалося 175 тисяч школярів. Юні пожежні мали свої відзнаки (посвідчення та значки члена юного пожежного) та носили форму. За активну роботу вони нагороджувалися відзнаками «Активіст ДЮП» [1].

На юних пожежних також покладалося важливе завдання – надання допомоги органам Державного пожежного нагляду та добровільним пожежним товариствам у проведенні профілактичної роботи серед дітей, агітаційно-масової та виховної роботи, спрямованої на попередження виникнення пожеж від дитячих пустощів з вогнем, а також роз'яснення дітям у вигляді ігор алгоритму правильних дій. Проведення виховної роботи з основ пожежної справи серед дітей у літніх таборам другої половини ХХ століття стало традиційною формою роботи пожежних та добровільних пожежних дружин. Із молодшими школярами проводили бесіди, вікто-

рини, різноманітні ігрові конкурси. Для дітей демонстрували вистави та мультфільми, нагороджували за кращий малюнок. Основним завданням таких заходів було формування у дітей знань про пожежну безпеку, попередження виникнення пожеж, а також формування навичок алгоритму правильних дій. Така виховна робота з дітьми дозволила в період 1961-1964 років зменшити виникнення пожеж, загибелі і травмування на них дітей на 29%, що підтверджується статистичними даними [1].

Із 1969 року в Ради добровільних пожежних товариств уведена посада інструктора по роботі з дітьми. У тому ж році пройшли перші змагання серед юних пожежних. Робота була різноманітною: проводилися агітбригади, вікторини, організовувалися турпоходи, зустрічі з ветеранами пожежної охорони та випускниками шкіл, збори, естафети, рейди тощо. Основним завданням було навчити дітей алгоритму правильних дій під час виникнення пожежі, які супроводжувалися ігровою формою. Впродовж 1970-1980 років молодшим школярам члени добровільних пожежних дружин передавали свої знання у вигляді змагань під різними девізами, що включали в себе «Естафету добрих справ» і такі маршрути: «Бережи житловий будинок», «Зупини малюка», «Бережи ліс та врожай», «Ялинка», «Школа», «Мій молодший друг», «Мікрорайон», «Зелений друг», «Врожай», «Пошук», «Тривога», «Вогонь (будинок, вулиця, квартира)». У ці роки був представлений комплексний план діяльності не лише окремого навчального закладу, а й всієї системи освіти, що охоплювала всі напрямки виховної роботи з молодшими школярами.

Діти все більше розвивали теоретичні та практичні знання з пожежної справи та навички самозахисту від пожеж, а також передавали свої знання молодшим школярам. Члени дружин юних пожежних за рік проводили 140 рейдів житловими секторами, дізнаючись, де батьки залишають дітей самих удома, а також організовували чергування та приділяли велику увагу малюкам [4, с. 3].

Всесоюзний збір активу дружин юних пожежних, у ході якого взяли участь більше 80 тисяч дружин, підбив підсумки роботи команд упродовж 1982-1983 років. За результатами засідання та статистичними даними, протягом означеного періоду спостерігалось зниження виникнення пожеж із причини дитячих пустощів з вогнем, а також зниження травматизму та загибелі дітей на пожежах у цілому. Проте на засіданні продовжилось обговорення питань виховної роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки, зокрема було поставлено конкретні завдання перед дружинами юних пожежних, як-от: опікування дітьми не лише дошкільного віку, а й молодших класів, аби не допустити виникнення пожеж через забави з вогнем.

У 1986 році на зборах відомчої державної пожежної охорони, в яких взяли участь і представники освіти, пожежні звітують про безпідставне зниження кількості дружин юних пожежних до 42 тисяч, що свідчить про стратегічне розуміння пожежно-профілактичної роботи з дітьми. Обговорювалися питання про необхідність розвитку творчої складової в діяльності дружин юних пожежних на місцях та створення нових форм роботи у зв'язку з недостатнім вивченням та розповсюдженням серед населення та дітей досвіду роботи кращих команд.

Однак удосконаленню та впровадженню такої ідеї перешкоджали загальні тенденції 1990 років. На чергових зборах представники відомчої державної пожежної охорони публічно заявили про формалізацію руху дружин юних пожежних, зокрема про направлення дітей, які не мали жодного відношення до юних пожежних, брати участь у змаганнях [1; 6]. Такий підхід зумовив руйнування унікальної моделі дитячого пожежного добровільництва. Відмова від подальшої роботи в цьому напрямку представників відомчої державної пожежної охорони, а також добровольчих товариств та організацій, що підтримували змагання з дітьми, позбавило централізованої підтримки роботи дружин юних пожежних у навчальних закладах. У зв'язку з цим у цей період освітою розглядаються питання про позаурочні заняття з пожежної безпеки серед учнів шкіл та училищ. Розробляються та погоджуються методичні рекомендації Головним управлінням народної освіти. Заняття зі школярами проводять підготовлені педагогічні фахівці з питань пожежної безпеки, запрошуються працівники пожежної охорони та добровільного пожежного товариства. Відповідальність за навчання дітей з основ пожежної безпеки була покладена на керівників середніх та спеціальних навчальних закладів.

Отже, у 90-ті роки ХХ століття на практиці відбувається перехід від сформованої традиції з пожежно-профілактичної роботи підлітків, виховний потенціал та соціально-педагогічні передумови не знаходять належної реалізації. На практиці рятувальники спостерігають збільшення числа пожеж та трагічних наслідків на них. Така ситуація в країні стала підґрунтям для проведення в Україні масштабних заходів у напрямку забезпечення пожежної безпеки. Так, приймається Закон України «Про пожежну безпеку», що став першим основним законодавчим актом з пожежної безпеки, котрий визначав загальні правові, економічні та соціальні основи забезпечення пожежної безпеки на території України, регулював відносини державних органів, юридичних і фізичних осіб у цій галузі незалежно від виду їх діяльності та форм власності. На виконання Закону України прийнято ряд нормативно-правових актів, спрямованих на попередження виникнення пожеж та загибелі на них людей, особлива увага приділяється профілактичній роботі серед дітей. У навчальний процес початкової школи вводиться дисципліна «Безпека життєдіяльності», а згодом, за новим Державним стандартом початкової загальної освіти, – «Основи здоров'я», куди ввійшли питання пожежної безпеки. Відновлюються змагання серед дружин юних пожежних.

Питання пожежної безпеки відображаються не лише в підручниках «Безпека життєдіяльності» та «Основи здоров'я», а й вивчаються на уроках фізичного виховання, біології, географії, фізики, хімії тощо. Саме завдяки цьому передбачалося формування в дітей знань про правила безпечної поведінки в тому чи іншому виді діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, можна констатувати, що форми й методи роботи з дітьми у сфері пожежної безпеки впродовж 1910-1990 років були досить ефективними, а виховний протипожежний потенціал набув значного масштабу. Формування у дітей протипожежних знань у цей період визначається специфікою пожежно-профілактичної роботи та досягається на основі добре розробленої системи соціально-педагогічної роботи з дітьми та підлітками. Однак у 90-ті роки ХХ століття на практиці відбувається відхід від сформованої традиції з пожежно-профілактичної роботи підлітків, виховний потенціал та соціально-педагогічні умови формування знань та навичок пожежної безпеки не знаходять належної реалізації, що, у свою чергу, призводить до негативних наслідків. Відтак, на часі розробка нової системи організації навчання дітей основам пожежної безпеки, що вимагає більш ґрунтовного наукового осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Добровільне пожежне товариство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://drou.info/>.
2. Искусство скаута-разведчика : [руководство по скаутингу, переработанное И. Н. Жуковым]. – Петроград : Издание т-ва В. А. Березовского, 1918. – 238 с.
3. Національна доповідь про стан пожежної та техногенної безпеки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mns.gov.ua/>.
4. Новиков А. А. Движение юных пожарных / А. А. Новиков, К. В. Звозников, Н. В. Акулова // На страже жизни. – 2015. – № 38. – С. 4.
5. Рогачков Н. Б. Несгораемый город: исторические очерки из жизни столицы и ее огнеборцев (1147-1917 гг.) / Н. Б. Рогачков. – М. : ПожКнига, 2006. – 536 с., ил. – (История пожарной охраны).
6. Скрипник Л. Ю. Формирование у подростков навыков пожарной безопасности в системе дополнительного образования : дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.02 / Скрипник Людмила Юрьевна. – Москва, 2010. – 234 с.

Дата надходження до редакції: 12.05.2016 р.